

Eleştirinin Görevi

Elmas Şahin

Roland Barthes, 'eleştiri' terimini "bir anlatı üzerine anlatıdır" şeklinde tanımlar. Yani bir eleştirmenin eleştiri yapabilmesi için ortada bir anlatı yani bir metnin olması ve o metin üzerine görüşler ileri sürülmesi gerektiğini vurgular. Peki, anlatı üzerine anlatı nasıl olacak? Bunu kim yapacak? Bu anlatı ne işe yarayacak? Asıl önemlisi de her anlatı üzerine bir anlatı yazılabilecek mi? Burada eleştirinin ve eleştirmenin görevi ne olacak? Bir başka deyişle, her anlatı eleştirilmeye değer midir? Kimin eserlerini eleştireceğiz ya da neyi eleştireceğiz, nasıl eleştireceğiz ve ölçütlerimiz ne olacak?

Bu tür sorular yeni değildir. Her ne kadar 18. Yüzyıldan itibaren edebiyat kuramı ve eleştirisi kavramlarının sistematik bir çerçevede ele alınıp eleştirinin önemi üzerine sayısız söylemler geliştirilse de, şüphesiz bu tartışmaların temeli edebiyat nedir sorularının sorulmaya başlanıp estetik boyutta tartışıldığı Platon ve Aristoteles'in antik dönemlerine değin indirgenmektedir.

Ortada eğer bir eser varsa, onun üzerine söylenecek mutlaka sözler de vardır. İyi ya da kötü, güzel ya da çirkin, doğru ya da yanlış, haklı ya da haksız. Antik Yunan ve Latin uygarlıklarından, ortaçağın skolastik düşüncelerine, Rönesans ve reformun aydınlanmacı fikirlerine, modern ve postmodern dönemlerin yeni duyuş ve düşünüş tarzlarına değin gök kubbe altında söylenmedik söz kalmadığını hepimiz de biliyoruz aslında. Ama şunu da biliyoruz ki farklı söylemlerle kaleme alınmış sayısız eserler var ve hatta hâlâ söylenmedik söylemler olduğu gibi, kısır döngü içinde boğulan söylemler de var.

İşte burada asıl iş eleştirmene düşüyor. Kimdir eleştirmen, ne işe yarar, neyi eleştirir, nedir görevleri? diye sorduğumuzda bir kere eleştirmene karşı kafamızdaki olumsuz düşünceleri bir kenara bırakmak gerekir. Eleştirmen sanıldığı gibi sadece olumsuzlukları dile getiren, asıp kesen, iğneleyen, yeren, sivri dilli, sert sözlü, korkunç bakışlı bir öcü değildir. Aksine eleştirmen bir metni olumlu ve olumsuz yönleriyle inceleyen, yorumlayan, anlamlandıran, yargılayan ve değerlendiren kişidir. Yargılamak derken kastettiğim şey, elbette ki bir mahkeme yargıci değil, bir edebiyat yargıci olarak metin hakkında görüşlerini dile getirmek, yargıda bulunmak, yani bir metin üzerine değerlendirmelerini kendine has 'öznel' görüşleriyle metne 'objektif' bir dikkatle bakıp fikirlerini metinden yola çıkarak kanıtlarıyla sunmaktır. Öznel diyorum çünkü her eleştirmenin öznel görüşleri olmalı, her eleştirmen bir eserde farklı tatlar, estetik hazlar bulabilmeli, bulamadığında da görüşlerini metin odaklı olarak ifade edebilmeli. Bu, esere öznel bakmak değil esere objektif bakıp kendine has öznel söylemler ile elindeki anlatı metnini anlatmak olmalı. Nasıl ki İngiliz yazarı Lord Byron *Sardanapalus* (1821)'ı kendi bakış açısıyla, Abdülhak Hamit Tarhan da kendi *Sardanapal* (1876)'ını kendine has anlatımıyla farklı coğrafyalarda, farklı dil ve kültürlerde anlatmışsa, her eleştirmen de bu iki yazarın *Sardanapa*'larını kendine has bir söylemle eleştirebilmeli. Farklı yorumları, farklı çıkarımları ve değerlendirmeleri olmalı.

Bir yazarın malzemesi nasıl ki 'evren' ise eleştirmenin malzemesi de 'metin'dir. Eleştirilmesi gereken şey en başta metnin kendisidir. Elbette ki metni anlamak ya da anlamlandırmak için bazen yazarın yaşamına ve de diğer eserlerine bakmak, başka yazarlarınkilerle karşılaştırmak gerekebilir. Ancak eleştirmen tespitlerini sağlıklı yapabilmek için yazar ile olan bağlarını bir kenara bırakıp yazardan ziyade metne odaklanmalıdır. Yapılan en büyük yanlışlardan birisi sevdiğimiz bir yazarın eserini övmek, sevmediğimiz bir yazarın eserini de yermektir. Yahut da bilindik bir yazarın eserini göklere çıkarıp, henüz pek bilinmeyen henüz yeni gün yüzüne çıkmış bir yazarın eserini de yerin dibine batırmak ne kadar doğrudur ya da adaletlidir sorgulanır. Eseri kim yazmış yerine eser nasıl yazılmış ona bakmak eleştirmeni temel görevleri arasında olmalıdır. Sahit Faik'in acaba tüm öyküleri mükemmel midir? Acemilik dönemi ile olgunluk ve ustalık dönemlerindeki öyküleri arasında farklılıklar yok mudur? Fethi Naci'nin Sait Faik değerlendirmeleri ile Mehmet Kaplan'ınkiler aynı şeyler midir? Hangisine inanacağız ya da hangisi 'gerçekler'i anlatmaktadır? Ya da hangi gerçekleri? Yazarın gerçeği mi? Metnin gerçeği mi? Yoksa Eleştirmenin gerçeği mi? Bir eleştirmenin amacı gerçekleri anlatmak mıdır? Ya da eleştirinin görevi gerçekleri sunmak mıdır?

Leyla Erbil'in *Kalan* romanında dediği gibi sözcüklerden örtülü bir metnin hakikati ne olabilir ? Kirkegard'ın gerçekliği ile Erbil'in gerçekliği aynı mıdır? Aynı olmak zorunda mıdır yahut tek bir gerçek/hakikat var mıdır? Başka hakikatler olamaz mıdır? Hem bir metin kurgu olduğuna göre bir anlatı olduğuna göre, bir düşünüm olduğuna göre niye gerçekliğin peşine düşelim ki? Eleştirmen, Derrida'nın postyapısalcı / yapıbozumcu eleştiri anlayışıyla yaklaşamaz mı metne? Yeter ki metin üzerine söylenecek sözler olsun.

"metnin içeriği (mi?)

.....

yazarın hakikati

yazdığı metin mi

metnin hakikati

yazarın özü mü

tözü mü

hakikatin metni

yazarınki mi

diye sormadan edemeyecektir Leylâ Erbil.

Öte yandan Barthes, eleştirinin görevlerini sayarken eleştirinin görevinin gerçekleri değil 'geçerlikler'i ortaya koymak olduğunu söyler, haklıdır da. Geçerli derken dilin tutarlılığını kasteder. Kullanılan dilin üslubun tutarlı olması ya da olmamasıdır mesele. Yazarın metinde vurguladığı göstergeler anlamlandırılırken eleştirmen gerçeğin peşinde olmaz aksine kavramları yerli yerine oturtup tutarlı bir dizge, kanıtlayıcı bir üslupla bulgularını, hoşnutlukları ya da hoşnutsuzlukları ile okurun dikkatlerine sunar. Metnin karşısında her zaman donanımlı bir okur olmayabilir, anlamlandırılması zor bir metinse okur pek bir şey anlamayacaktır, taki metin üzerine yapılan yapıcı iyi bir eleştiri okuyana dek.

Demek ki eleştirinin en önemli görevlerinden birisi de okura yol göstermek, yardım etmek, okurun anlamasını kolaylaştırmaktır. Eleştirmen böyle bir görevi üstlenmek zorunda mıdır? İşi imgeleri çözmek midir sadece? Elbette ki hayır, aynı zamanda eleştirmen yorumlayandır, bir imgeyi çözmek ve anlamlandırmak için de gerekirse metinlerarası bir çalışmayı da üstlenmesi gerekecektir. Her zaman eleştirmen ile yazarın görüşleri örüşmek, örtüşmek ya da uyuşmak zorunda da değildir. Eleştirmen yazarın kastettiğinin ötesinde anlamlar yükleyebilir esere, önemli olan tutarlı bir yaklaşımla metinden kanıtlar sunarak tezini ortaya koyduğunda inandırıcılığı da o denli artacaktır. Kötü bir eleştirmen yazarı ve eserini rezil de eder vezir de. Ama iyi bir eleştirmenin amacı rezil etmek ya da vezir etmek değildir. Eserin değerini ortaya koymaktır. Leylâ Erbil'in Hallaç öyküsünü okuyan bir eleştirmen Balam, Balak ve Bella Cohen üçlüsünü bilmeden metni çözümleyemeyeceği gibi, eski ve yeni ahitleri okumadan da taşları yerine oturtamayacaktır. Öte yandan yeri gelecek daha derin anlamlara ulaşmak için Joyce'un Ulysses'ine ya da daha gerilere Homer'in Odysseus'una dönüp bakması gerekecektir. Kısacası edebiyatın olduğu yerde eleştiri de olacaktır mutlaka. Bu yazarlar ile ilgili değerlendirmeleri kim yapacaktır? Hakkını kim verecektir yazarlara? Kim takdir edecek ya da yerecektir? Bölgesel ya da dünya edebiyatının gelişimi için yazarların kendilerine çeki düzen vermeleri, daha iyiye güzele ulaşmaları, tekrara düşmemeleri, farklı söylemler üretmeleri için eleştiriye de gerek duyulacaktır.

Terry Eagleton *Eleştiri ve İdeoloji* (Criticism and Ideology, 1976) adlı eserinde edebiyatın 'beslemesi' ve 'gölgesi' olarak tasvir edecektir bu nedenle eleştiriye. Edebiyatın ardı sıra giden peşinden ayrılmayan pek de 'masum' olmayan bir hayalet. "Şayet eleştirinin görevi metinle okuyucu arasındaki tıkalı yolu açmak, metni daha kolay tüketilmek üzere irdelemekse, ürünle tüketici arasına kendi iriyarı cüssesini sokmasından, efendi efendi peşinden giderken nesnesinin üstüne gölgesini düşürmesinden nasıl sakınılabılır?" diye soracaktır haklı olarak. Eleştirmenin de iyisi ve kötüsü

olduğundan bahsetmiştik. Metninde anlatılanlar yerine kendi dünya görüşünü, kendi gerçekliğini metne yansıtıp metindeki dünyanın dışına çıktığında, okuru istediği yöne çekerek kendini eserin bir parçası haline getirdiğinde ve yazarı bir kenara atıp eseri kendine mal ettiğinde hiç de masum olmayacaktır eleştirmen bu bağlamda. Metin bazen sessiz bir çığlık olabilir, yazar susar bazen, bazen de boşlukları okur doldursun ister.

T. S. Eliot'un *Çorak Ülke* (Waste Land, 1922)'si'ndeki sisler altında kalmış Londra gibi, ya da Baudelaire'nin çok daha önce yazdığı *Paris Spleen* (1869)'i gibi, ya da Tevfik Fikret'in *Sis* (1902)'i gibi. Şiirler kapalı imgelerle doldurulmuş da olabilir. Fakat eleştirinin görevi bu suskunluğu bu sessizliği bozmak olmalıdır. İlla yazar ve okur arasında bir köprü görevi görmek değil ama metnin anlaşılabilirliğine yardımcı olmak bir bakıma onun görevi. Amaç zaten eseri beğendirmek ya da nefret ettirmek değil olanı yahut görüneni ya da görünenin ötesindeki imgelere de küçük bir pencere açmak. Asıl amacı bu olmasa da tozlu raflarda anlaşılmamaktan dolayı çürümeye terk edilmiş bir eseri su yüzüne çıkarmak. Eleştirmen bir mucit midir, hafir midir? diyebilirsiniz, neden olmasın? Eserdeki gizi, eserin esrarını, eserin bilinmeyen anlaşılmayan yönlerini keşfedip söylenmeyenleri söylemesinin kime ne zararı olacaktır? Başarılı bir yazarın ve eserinin anlaşılmaması edebi açıdan kayıp değil de, eleştirmenin yazarın bilinmeyen yönlerini ortaya çıkarması ayıp mıdır? Örneğin Adalet Ağaoğlu'nun *Ölmeye Yatmak* (1973) adlı romanını modern eleştiri kuramıyla inceleyen bir eleştirmenin karşısına postmodern bir eleştiriyle farklı boyutlarda bakmayı bilen bir eleştirmen Samuel Becket'in *Malone Ölüyor* (Malone Dies, 1951) adlı eseri ile karşılaştırdığında iki üçleme arasındaki metinlerarası ilişkileri de fark etmiş olacaktır dahası yeni bir duyuş ve algıyla postmodern gelenek içinde eseri değerlendirmenin zevki bir yana, okuru tek düze okumanın dışına iterek okur merkezli bir metnin içinde yolculuğa da çıkaracaktır. Eleştirmen sadece eleştirmeyecek metinler içinde ilerleyen okura estetik hazzı da kazandıracaktır. Yahit da aksaklıklara dikkat çekerek, gereksiz pohpohlamalarında önüne geçmiş olacaktır. Tıpkı Mary Wollstonecraft'ın 1792 yılında kaleme aldığı *Kadın Haklarının Savunusu* (A Vindication of the Rights of the Women)'nda, Rousseau'nun Emile (1762) adlı eserini kadın bakış açısıyla, feminist bir eleştiri dikkatiyle irdeleyip kadının nasıl ikinci cins olarak yerildiği ve cinsel obje konumuna indirildiğini dikkatlere sunduğu gibi. Oysa Rousseau büyük bir düşünür olarak kazanmıştı akıllara hep. Ama bir eleştirmen bir gün çıkıp böyle ünlü bir düşünürün ne kadar bağınaz olduğunu ve kadın cinsini nasıl bir kuluçka makinesi olarak gördüğünü gözler önüne serer. Ancak, Wollstonecraft'ı okumayanlar, ya da Rousseau'yu kulaktan dolma tanıyanlar, eseri üzerine gerekli incelemeyi yapmayan okurlar böyle bir eleştiriden habersiz olacaklardır.

İşte bu bağlamda eleştiri metinsel olduğu sürece sorun olmayacaktır. Kişisellikten uzak metne yönelik bir eleştiri yazarı da ürkütmeyecektir. Yazar, eserinin bir gün bir eleştirmenin hışımına uğrayabileceğini düşünerek belki de daha güzelini yazma girişiminde bulunacaktır eleştiri bu açıdan yazara da fayda sağlayacaktır. Onun içindir ki, eleştirisini yapacağımız nesne yazar değil eseridir. Ancak eseri eleştirirken de dikkat edilmesi gereken bazı kurallar da olmalıdır. Kural derken amacım eleştirmeni ve yazarı katı kuralların içine tıkmak değil elbette. Söylemeye çalıştığım şey, eleştiri kuramları ve yöntemleridir. 16-17. yüzyıllarda yaşamış bir yazarın örneğin Shakespeare (1564-1616)'in oyunları ile dört yüz yıl sonrasının postmodern yazarı Samuel Beckett (1906-1989)'in oyunlarına aynı eleştirel yöntemlerle bakmamız imkânsız demek istiyorum. Birisi klasik dönemin izlerini taşıırken diğeri postmodern edebiyatın izlerini taşımaktadır. Öyleyse Shakespeare'in *Venedik Taciri* (1605) adlı trajedisini, klasik dönemin kuralları çerçevesinde üç birlik kuramına göre kaleme alınmış bir eser olduğunu dikkate alarak tarihsel eleştiri, sosyalist eleştiri ve marksit eleştiri kuramlarından faydalanarak eleştirmek doğru olacaktır. Dönemin siyasi ve toplumsal yaşamını hiçe sayarak eseri incelemeye kalkmak yanlış sonuçlar doğuracaktır o nedenle kuralcı eleştirel bir yaklaşımla metne bakmak hata yapma olasılığımızı azaltacaktır. Günümüz penceresinden Venedik Taciri'ni eleştirmeye ya da yargılamaya kalkarsak Shakespeare'in Yahudilere karşı tutumunu ya da kadın karakterlerini çizmedeki dili, üslubu ve anlatım tarzına sert eleştiriler getirmek, yazarı yerden yere vurmak çok da zor olmayacaktır. Bu gibi belli kurallar içinde yazılmış eserlere olumlu ya da olumsuz eleştiriler getirmek için eleştirmen dönemin eserleri konusunda yeterli donanıma sahip olursa hata yapma olasılığı da azalacaktır. Aynı şey Beckett'in *Godot'u Beklerken* (Waiting for Godot, 1952) adlı eseri için de geçerlidir. Eleştirmen, bu esere klasik ya da modern dönemlerin edebiyat

ürünlerine bakar gibi bakarsa tespitleri sağlıklı olmayacağı gibi, ne eseri beğenecek ne de yazarını beğenecektir, hem yazar hem de eseri sert eleştirilerden nasibini alacaktır. Deyim yerindeyse klasiklerde buzağı ineğin altında aranırken, postmodern eserde öküzün altında buzağı aranabilecektir bu doğal karşılanacaktır. Bir kere Beckett'ı anlamak için postmodern yazım tarzını bilmek gerektiği unutulmamalıdır. 'Olay örgüsü, karakterler ve yer-zaman' dediğimiz kurallar ışığında örülmüş üç birlik kuralından tamamen farklı; kuralsızlıkların yoğun olduğu, absurd dediğimiz 'saçmalıklar/tuhaflikler' ile dolu bir postmodern metin oyun olduğunu hatırdan çıkarmamak gerekir. Aksi halde ne bu postmodern eser ne de Beckett anlaşılacağı gibi, bu ne biçim eser, çok saçma, olay, yok, konu yok, doğru düzgün karakter yok, saçma sapan deli saçması konuşmalarla dolu bir eser diyerek çağın en önemli eserlerinden Godot'u çöpe atarız. Bu yazarına zarar verdiği gibi okuru da yanlış yönlendirir. Çünkü eleştirmenin görevlerinden biri de eseri anlamlandırmaktır. Kendi dünya görüşü değil, metindeki anlam parçacıklarını yerine oturtması, imgelerin dilini anlama girişimi bir bakıma.

Elbette ki, birden fazla eleştiri türü olduğuna göre her eleştiri türünün de görevi farklı farklı olacaktır. Sosyalist, Marksist, biyografik eleştiriden yeni eleştiriye değin; varoluşçu, psikanalist, ve postmodern eleştiriden feminist hatta ecofeminist eleştiriye değin her eleştiri kuramı metne kendi yöntem ve teknikleriyle, kendi kuralları çerçevesinde bacaktır bu da eleştirmene çok yönlü bir pencereden bakmayı sağlayacaktır. Ama en önemli ortak yönleri ise 'susmamak' olacaktır. Eleştiri nin görevi susmak değil konuşmaktır çünkü. Anlamak, anlamlandırmak, irdelemek, yargılamak, değerlendirmek ve konuşmak...